

CENTRUL DE RESURSE
JURIDICE

Discriminare, stima de sine și sistemul educațional din România: propuneri de intervenție privind situația tinerilor romi și a tinerilor romi LGBTQ

Iulie 2021

Autoare: Simona Barbu

Proiect:

Material elaborat în cadrul proiectului „INTERSECT – Altfel despre discriminare”, coordonat de Centrul de Resurse Juridice, în parteneriat cu ACTEDO – Centrul de Acțiune pentru Egalitate și Drepturile Omului, Asociația MozaiQ LGBT și Uniunea Civică a Tinerilor Romi din România.

Proiect finanțat de Programul Drepturi, egalitate și cetățenie al Uniunii Europene (2014-2020). Conținutul prezentului document reflectă exclusiv poziția oficială a autorilor și este responsabilitatea acestora, în întregime. Comisia Europeană nu își asumă niciun fel de responsabilitate pentru modul în care pot fi folosite informațiile conținute în document.

1. Introducere

Tot pe criteriul etnic, pe o aplicație de dating pentru persoane gay am fost discriminat de o persoană din comunitatea LGBTQ+. Am mai vorbit, apoi am făcut schimb de poze și mi-a zis apoi că dacă aș fi fost puțin mai alb ar fi ieșit cu mine la o întâlnire, dar așa nu... că nu-i plac persoanele mai închise la culoare. Și asta a fost penibil și m-a făcut să mă simt groaznic. Îți dai seama, din toate întâmplările astea, stima de sine începe să scadă ușor-ușor. ([Povestea lui George](#), barbat rom homosexual, accesat la 17.07.2021)

Această lucrare urmărește formularea unor recomandări în scopul îmbunătățirii politicilor publice educaționale din România privind tinerii romi și în particular, tinerii romi LGBTQ. Societatea românească are cel mai înalt grad de neîncredere și de intoleranță față de comunitățile rome și comunitățile LGBTQ¹, care sunt și cel mai des țintele discursului de incitare la ură, rasist și intolerant². Membrii comunităților rome și LGBTQ experimentează violențe fizice și abuzuri în România³. Hărțuirea, stigmatizarea și discriminarea acestora au loc de asemenea și în cadrul educațional⁴, afectând astfel sănătatea și starea de bine a tinerilor ce aparțin acestor comunități.

Pornind de la o analiza succintă a relației dintre stima de sine, sistemul educațional din România, și prezența pregnantă a discriminării și stigmatizării și a efectelor acestora asupra tinerilor, propunem prin această lucrare o serie de intervenții pe mai multe nivele cu scopul de a combate discriminarea și stigmatizarea tinerilor romi și a tinerilor romi LGBTQ și de a preveni internalizarea stigmatului.

1 Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Sondaj de Opinie la Nivel Național Privind Nivelul Discriminării în România și Percepțiile Actuale asupra Infraacțiunilor Motivate de Ură, 2018.

2 Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței (ECRI), Raportul ECRI privind România (al cincilea ciclu de monitorizare), 2019.

3 Idem

4 Centrul de Resurse Juridice, [Nediscriminarea în educație. O analiză a situației actuale din perspectiva nediscriminării în mai multe sectoare ale sistemului educațional românesc](#), 2020, accesat la 17.07.2021.

2. Stima de sine scăzută ca efect al discriminării cotidiene și al internalizării stigmatelor

Stigmatizarea presupune dehumanizarea indivizilor. Acest tip de discriminare cotidiană contribuie la umilirea persoanelor în cauză și conduce la o stimă de sine scăzută care poate afecta sănătatea și starea de bine a acestora, per total. Margareta Matache, Directoarea Programului de Studii Rome de la Universitatea Harvard din SUA explică în interviul pentru această lucrare:

(...) există o diferență care se face foarte rar în România între discriminare ca acte de violare a drepturilor omului și ideea de discriminare de zi cu zi sau rasism de zi cu zi, sau stigmatizare. Toate aceste trei termene sunt legate. (...) foarte mulți romi care au ajuns la facultate, în poziții bune spun că ei nu au fost discriminați. Iar eu cred că este posibil să nu fi avut experiența actului de încălcare a unui drept sau a unui incident clar de discriminare. Dar, dacă ne uităm la cum este definită de acești autori (nr: D. Williams⁵ & M. Lamont⁶) discriminarea de zi cu zi sau stigmatizarea, vedem că, de fapt, discriminarea se întâmplă prin experimentarea de episoade care presupun subestimarea, supra-analizarea acțiunilor, ignorarea sau neînțelegerea romilor, a elevilor romi în mediul școlar.

Stima de sine este afectată deoarece persoanele în cauză sunt și se simt nerespectate. Prin supra analizare, indivizii dezvoltă impresia că nu sunt la fel de buni ca ceilalți, în special din perspectivă personală. În ce privește subestimarea, aceasta se referă la credințele că romii nu pot face performanță, școlară și intelectuală și se reflectă în special în comportamentul cadrelor didactice⁷.

Șansele indivizilor stigmatizați în viață sunt reduse din cauza suferințelor experimentate⁸. Un statut scăzut în societate și reducerea posibilităților în viață a celor stigmatizați sunt consecințe confirmate și de autorii Link Bruce și Jo Phelan, aceiași care conectează statutul scăzut în societatea largă cu

5 Pentru mai multe resurse, consultați pagina "Everyday Discrimination Scale", David R. Williams, la <https://scholar.harvard.edu/davidwilliams/node/32397>, accesată la data de 17.07.2021.

6 Pentru mai multe resurse, consultați pagina "Racism and Stigma", la <http://www.michelelamont.org/racism-and-stigma>, accesată la data de 17.07.2021.

7 Interviu Margareta Matache, directoarea Programului de studii rome la Harvard FXB și instructor Harvard, iulie 2021.

8 Goffman, E., 1963. 1991. Stigma: Notes on the management of spoiled identity, social theory.

forme concrete de inegalitate⁹. Ervin Goffman confirmă în teoriile sale capacitatea stigmei de a fi transmisă de la o generație la alta, în cazurile în care vorbim de stigmatul rasei, națiunii și religiei¹⁰. O astfel de situație descrie și tinerii romi care, așa cum arătam în secțiunea următoare, sunt stigmatizați prin prisma apartenenței la minoritatea romă încă dinainte ca aceștia să își fi dezvoltat propria lor identitate. Totodată, stigma generațională poate avea efecte și în comportamentul părinților care doresc să își protejeze copiii de astfel de traume, exemple fiind acțiunea unora dintre părinși de a își retrage copiii de la școală din cauza experiențelor de respingere și discriminare din partea elevilor sau chiar a profesorilor. Acesta este și cazul Dorei care, ca persoană romă maghiară non-binară, a experimentat inclusiv agresiune fizică în unitatea de învățământ:

La un moment dat m-au și agresat fizic. Pentru asta, am abandonat școala la un moment dat. Îmi era oricum greu cu materiile de la școală și eram în urmă, dar trebuia suplimentar să fac față și greutăților acestora.¹¹

Alți autori definesc stigma ca fiind „o caracteristică sau un atribut care transmite o identitate socială care este devalorizată într-un anumit context social”¹² sau ca „un ‚semn’ care leagă o persoană de caracteristici nedorite”¹³. Definiția stigmatizării include de asemenea elemente de etichetare, stereotipizare, separare, pierdere de statut și discriminare¹⁴.

Impactul stigmatizării poate fi unul consistent asupra sănătății mintale, respectiv stimă de sine scăzută și depresie avansată¹⁵. O altă consecință a stigmatizării este identificată de Goffman ca fiind ambivalența, aceasta exprimându-se prin îndepărtarea individului de grup, însă și prin imposibilitatea de a nega apartenența sa la grupul stigmatizat, transformând „repulsia în rușine și apoi să transforme rușinea însăși în ceva de care îi este rușine”¹⁶.

9 Link, B.G. and Phelan, J.C., 2001. Conceptualizing stigma. Annual review of Sociology, 27(1), pp.363-385.

10 Goffman, E., 1963. 1991. Stigma: Notes on the management of spoiled identity, social theory.

11 [Povestea Dorei](#), persoană romă maghiară non-binară, accesat la 17.07.2021

12 Crocker, J., Major, B., Steele, C., 1998. Social stigma. In Handbook of Social Psychology, ed. S Fiske, D Gilbert, G Lindzey, vol. 2, pp. 504-53. Boston, MA: McGraw-Hill.

13 Jones, E.E., 1984. Social stigma: The psychology of marked relationships. WH Freeman.

14 Link, B.G. and Phelan, J.C., 2001. Conceptualizing stigma. Annual review of Sociology, 27(1), pp.363-385.

15 Williams, R. D. and Williams-Morris, R., 2000. Racism and Mental Health: The African American experience.

16 Goffman, E., 1963. 1991. Stigma: Notes on the management of

Cei stigmatizați pot reacționa diferit¹⁷, unii ripostează prin a munci mult mai mult pentru a dovedi că stereotipurile ce le sunt atribuite sunt incorecte. Însă, în cele mai multe cazuri stigma conduce la dezavantaj și pierderea statutului, respectiv inegalității¹⁸. În rândul celor stigmatizați apar așteptări negative de respingere, discriminări și de devalorizare, lipsa de încredere, aceștia se pot simți inconfortabil în interacțiunile sociale cu potențiali stigmatizatori, pot fi lipsiți de stimă de sine, se pot confrunta cu simptome depresive, iar calitatea vieții poate fi compromisă¹⁹.

Răspunsuri la stigmatizare (ne-exhaustiv prezentate) pot fi ostilitate în interacțiunile cu cei care îi stigmatizează, ca răspuns la tratamentul denigrant sau evitarea confruntărilor în momente de discriminare și stigmatizare, unii indivizi se retrag și administrează sentimentele în interior. În cazul romilor, aceștia evită întâlnirile cu ne-romii care pot fi marcate de ostilități împotriva celor dintâi²⁰. Ca urmare a lipsei de activități sociale, persoanele stigmatizate pot suferi consecințe care le vor exclude din societate într-o măsură și mai mare. Margareta Matache vorbește despre mecanisme de apărare - „ieșirea din spațiile în care (indivizii) nu se simt confortabil”²¹, inclusiv așa cum am văzut mai sus, prin abandonul școlar.

Dacă ne referim la intersecționalitate și modul în care se poate dezvolta stima de sine a unui tânăr rom LGBTQ, factorii care influențează această dezvoltare se multiplică. Pentru că, dacă în confruntarea cu rasismul există un spațiu de siguranță în care romii se întorc acasă și discută despre aceste experiențe cu familia și comunitatea, spațiul acesta nu există întotdeauna atunci când identitatea lor este și una de LGBTQ și de rom, pentru că este dificil pentru aceștia să își exprime apartenența la comunitatea LGBTQ în familie. Astfel, intervine conflictul între identități și este necesar să analizăm modul în care formulăm răspunsuri la nivel de familie și de școală la întrebările pe care

spoiled identity, social theory.

17 Son Hing, Leanne. 2012. "Responses to Stigmatization: The Moderating Roles of Primary and Secondary Appraisals." *Du Bois Review*. 9 (1): 149-168

18 Link, B.G. and Phelan, J.C., 2001. Conceptualizing stigma. *Annual review of Sociology*, 27(1), pp.363-385.

19 Link, B.G., Struening, E.L., Rahav, M., Phelan, J.C. and Nuttbrock, L., 1997. On stigma and its consequences: evidence from a longitudinal study of men with dual diagnoses of mental illness and substance abuse. *Journal of health and social behavior*, pp.177-190.

20 Crețan, R. and Powell, R., 2018. The power of group stigmatization: Wealthy Roma, urban space and strategies of defence in post-socialist Romania. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(3), pp.423-441.

21 Interviu Margareta Matache, directoarea Programului de studii roma la Harvard FXB și instructor Harvard, iulie 2021.

tinerii romi LGBTQ le au în dezvoltarea lor²².

Link și Jo introduc pentru prima dată caracteristici privind relațiile de putere în definirea stigmei, explicând că **“este nevoie de putere pentru a stigmatiza”**. Aceștia arăta că, deși pentru multe categorii/grupuri de persoane sunt create etichete asociate cu caracteristici negative, cei care aparțin unei categorii care au acces la putere socială, economică sau politică (politicieni, avocați, investitori de pe Wall Street, persoane albe) nu vor “ajunge să fie un grup stigmatizat”²³.

Înțelegem așadar că schimbarea trebuie să se producă în primul rând în grupul care deține puterea, în timp ce cei stigmatizați au nevoie de sprijin pentru a-și dezvolta stima de sine și a fi împuterniciți în societate. În acest sens, recomandările formulate în acest document vor fi îndreptate către sistemul educațional și reprezentanții acestuia. Considerăm că sistemul educațional din România este un domeniu propice de intervenție pentru combaterea și reducerea discriminării copiilor și tinerilor romi LGBTQ. Bineînțeles că este nevoie de schimbări cu o abordare “multifațetată și pe mai multe niveluri”²⁴. O atenție sporită “la dezvoltarea familiilor, comunităților, instituțiilor și societăților care pot oferi oamenilor resursele de care au nevoie pentru a fi rezilienți”²⁵ este de asemenea necesară pentru a obține rezultate privind îmbunătățirea stimei de sine și pentru a administra atât discriminarea individuală, cât și pe cea structurală. Prin adoptarea unor politici adecvate, putem contribui atât la reducerea stigmatului individual – prin mecanisme care să sprijine individual elevii în dezvoltarea stimei de sine și împuternicirea lor ca persoane de etnie romă și LGBTQ – cât și prin combaterea discriminării romilor și adoptarea unor măsuri educaționale anti-rasiste la nivel de sistem.

22 Ibid.

23 Link, B.G. and Phelan, J.C., 2001. Conceptualizing stigma. Annual review of Sociology, 27(1), pp.363-385.

24 Ibid.

25 Son Hing, Leanne. 2012. “Responses to Stigmatization: The Moderating Roles of Primary and Secondary Appraisals.” Du Bois Review. 9 (1): 149-168

3. Contextul social românesc și politicile publice educaționale

Apartenența la minoritatea romă ca stigmat social

Stigmatizarea romilor este un fenomen de lungă durată, perpetuat de-a lungul a secole. Romii au fost sclavi pentru o perioadă de 500 de ani pe teritoriile românești²⁶, ca apoi zeci de mii de membri ai comunităților rome din România să fie uciși în timpul Holocaustului²⁷. O opresare sistematică a oricărui element ce ținea de identitatea romă a urmat pe durata comunismului. Stigmatizarea romilor este așadar un proces generațional exercitat asupra acestora de-a lungul istoriei la diferite momente în viață și care și-a pus amprenta asupra comunităților rome. Părinții și bunicii romi sunt martori la același tip de tratament asupra copiilor lor. Stigmatizarea romilor continuă să se întâmple dincolo de clasa socială și situația financiară; stereotipurile și prejudecățile despre aceștia sunt puternic înrădăcinate în societatea românească și afectează toate grupurile de romi.

Romii sunt recunoscuți ca una dintre minoritățile cele mai discriminate și opresate la nivel european²⁸. Potrivit celui mai recent Eurobarometru, 20% dintre respondenți nu ar dori un coleg rom la locul lor de muncă²⁹. În România anului 2015, doar 20% dintre români ar fi acceptat să aibă un prieten rom și doar 17% ar fi vrut să lucreze împreună cu un rom³⁰. Recent, în sondajul „Atlasul Valorilor Românilor” publicat în 2021, 61% din tinerii din Timișoara nu ar dori să aibă vecini romi, în timp ce media națională era de 48% pentru această întrebare în 2018³¹. Un studiu publicat în iunie 2021 de către organizația de tineret romă Phiren Amenca arată că cele mai mari preocupări ale tinerilor romi intervievați la nivel european sunt rasismul și discriminarea - 95% dintre aceștia declarând că au observat cuvinte, comportamente sau gesturi discriminatorii împotriva romilor, iar 68% au experimentat rasismul în mediul școlar³².

26 <http://sclavia-romilor.gov.ro/>

27 O Samudaripen. Holocaustul Romilor România. Deportarea romilor în Transnistria mărturie – documente, București, 2016, disponibil la https://ikultura.ro/wp-content/uploads/2019/08/Brosura_O_Samudaripen_Holocaustul_Romilor_20161.pdf

28 Amnesty International UK, [Roma rights](#), 2021, accesat la 17.07.2021.

29 Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, 2018, [A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion](#), accesat la 17.07.2021.

30 Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Percepții și atitudini ale populației României față de Strategia națională de prevenire și combatere a discriminării, 2015.

31 Grupul românesc pentru studiul valorilor sociale, [Atlasul valorilor românilor: Opiniile liceenilor despre toleranță](#), 2021, accesat la 17.07.2021.

32 Phiren Amenca, [Roma youth participation in Europe: Challenges](#).

Sentimentele anti-romi și rasismul anti-romi persistă în toate ariile vieții, existând exemple de discriminare în accesul la viață publică, în angajare, în discursul public, cât și în educație. Stigmatizarea copiilor și tinerilor romi este cu atât mai puternică cu cât aceștia deja au experimentat stigmatul de grup, ca membri ai etniei rome, la nivel de societate. Adicional, aceștia se confruntă cu stigmatizarea în mediul școlar, unde, și la nivel individual, dar și de grup, în mod regulat au fost înregistrate episoade de discriminare, inclusiv din partea profesorilor ne-romi. În 2018, un studiu realizat în rândul profesorilor din România concluzionează că 42,5% dintre respondenți au declarat că nu își doresc vecini de etnie romă, în timp ce 13,1% (1 din 8) dintre profesorii întrebați au răspuns că elevii romi ar trebui să fie plasați în clase separate de ceilalți elevi, 70.6% dintre aceștia menționând că acest lucru este necesar deoarece copiii romi au nevoi educaționale speciale.

Aceste procente și date sunt întărite și de exemple de discriminare și stigmatizare în cazul elevilor romi în care aceștia experimentează jigniri, insulte, marginalizare și respingere în cadrul școlilor. Într-un studiu recent al Centrului de Resurse Juridice (CRJ), se arată cazul unui cadru didactic de la Liceul Teoretic "Marin Preda" din București sancționat pentru discriminarea repetată prin afirmații rasiste cu caracter discriminatoriu la adresa persoanelor de etnie romă. Profesoara ce predă la clasa a V-a a fost amendată cu suma de 1000 de lei pentru utilizarea în fața clasei a cuvintelor "ț***n, gras, nu suport ț*****i". Aceasta și-a menținut atitudinea în fața Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD), adăugând: „Eu refuz să lucrez cu ei în afara învățământului și așa va fi mereu. În învățământ lucrez cu elevii și nu cu părinții lor, dar după reguli impuse de mine și nu după regulile ț*****i și mitocănești, pe principiul și că "poliția e cu noi"³³.

Un alt caz recent din luna iunie 2021 ilustrează în mod direct impactul pe care stigma îl poate avea asupra copiilor romi. La școala George Bacovia din București, un elev s-a aruncat de la etaj, după o perioadă îndelungată în care a fost victima discriminării pe baza etniei:

*Copilul a avut o perioadă foarte grea în timpul școlii primare. Fosta învățătoare îl marginaliza. A ieșit la pensie acum, dar ce a făcut nu era chiar în regulă. Lucra cu unii, pe alții îi cam izola. Mai mult de atât, a reușit cumva să îi determine și pe părinți să ceară mutarea din clasă a celor pe care îi considera dânsa indisciplinați. Copiii, tot timpul, nu-l scoteau din ț***n. Pe el îl deranja foarte mult apelativul acesta. Suferea, se vedea pe el. Ajunsese la o limită, era încercat,*

[needs and opportunities – Research findings](#), 2021, accesat la 17.07.2021.

³³ Centrul de Resurse Juridice, [Nediscriminarea în educație. O analiză a situației actuale din perspectiva nediscriminării în mai multe sectoare ale sistemului educațional românesc](#), 2020, accesat la 17.07.2021.

nervos. leșea din oră, ceva nu era ok. Problema e complexă. Nu i-a ieșit acum, dar dacă nu se intervine psihologic, o să reîncerce”, a zis unul dintre profesorii școlii.³⁴

Multe dintre cadrele didactice eșuează în asigurarea unui cadru incluziv și nu sunt pregătite pentru a lucra într-un mod anti-discriminatoriu. Preluând stereotipurile despre romi întâlnite la nivel de societate, unele cadre didactice le aplică și în sala de clasă, prin gândirea/discursul de tip „excepție” în cazul copiilor romi sau prezentarea rezultatelor elevilor romi în mod negativ: “Dacă primea note bune, profesoara spunea mereu “uitați, ea cum poate să aibă note bune, chiar dacă este ț*****ă”³⁵.

Atitudinile părinților ne-romi față de copiii romi și, prin consecință, și a copiilor ne-romi contribuie de asemenea la stigmatizarea acestora, de cele mai multe ori asta întâmplându-se chiar la școală. Aceste atitudini conduc de multe ori la discriminare, respectiv separarea fizică a ne-romilor de romi, la cerința celor dintâi, fie prin mutarea copiilor majoritari la alte clase/școli³⁶ sau prin segregarea copiilor romi în clase/școli doar cu populație scolară de etnie romă³⁷. Ca o reacție a stigmatizării, în unele cazuri, părinții romi își retrag copiii de la școală, pentru a evita hărțuirea și respingerea lor în colectiv, atât de către colegi, cât și de către cadrele didactice³⁸.

Stigmatizarea elevilor și studenților romi are loc și în modul în care sunt implementate unele politici publice care ar trebui să vină în sprijinul acestora. În analiza modului de implementare a măsurilor afirmative ce constau în alocarea de locuri distincte pentru sprijinirea elevilor și studenților romi în continuarea studiilor, există semnale de implementare defectuoasă. În primul rând, sintagma folosită în mod uzual pentru aceste măsuri este aceea de „locuri speciale” perpetuând ideea că romii primesc un avantaj, fără a explica contextul în care sunt oferite aceste locuri distincte. Totodată, este general înțeles că pentru a rezerva aceste locuri romilor, se scade automat numărul de locuri pentru

34 Fanatik NEWS, Exclusiv. [Drama elevului care s-a aruncat de la etajul unei școli bucureștene: „Nu-l scoteau din țigan”. Unul dintre profesori rupe tăcerea](#), 2021, accesat la 17.07.2021.

35 Matache, M., 2014. Dezvoltarea timpurie a copiilor romi - factori de risc și factori de protecție, Editura Publica.

36 Fenomenul 'white flight', Centrul de Resurse Juridice, [Nediscriminarea în educație. O analiză a situației actuale din perspectiva nediscriminării în mai multe sectoare ale sistemului educațional românesc](#), pg 73, 2020, accesat la 17.07.2021.

37 Romani CRISS press release issued on February, 16, 2012, [First day of school for Roma children - Lesson 1: Segregation](#).

38 Crețan, R. and Powell, R., 2018. The power of group stigmatization: Wealthy Roma, urban space and strategies of defence in post-socialist Romania. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(3), pp.423-441.

publicul larg, ceea ce nu este corect. Stigmatul este de asemenea pus pe indivizi în mod direct când aceștia ajung în unitatea de învățământ, în unele cazuri în dreptul numelor celor ce au accesat locurile distincte apărând litera „R” – marcând faptul că respectivul elev/student este de etnie romă și a beneficiat de măsurile afirmative. Alți tineri declară de asemenea că au simțit atitudini și comportament diferit din partea unor colegi sau profesori³⁹.

În mediul academic, la prima facultate, eram singura persoană de etnie rromă din grupă. Și au aflat câțiva colegi că am intrat pe locurile de rromi și o colegă, care nu mă suporta și mă făcea să mă simt foarte nașpa, îmi spunea tot timpul că de ce am intrat eu la facultatea asta, că de ce n-am intrat cu media mea...⁴⁰

Situația tinerilor romi LGBTQ

Tinerii romi LGBTQ, ca și adulții romi LGBTQ, se confruntă cu discriminarea multiplă și intersecțională, atât în societate în general, cât și în interiorul comunității (rome sau LGBTQ). Aceste sentimente apar în contextul în care societatea românească are în general un nivel înalt de homofobie. Persoanele homosexuale sunt văzute ca fiind de neîncredere de 74% dintre participanții la cercetarea CNCD din 2018⁴¹. Urmează romii cu un procent de 72%⁴². În anul 2021, „Atlasul Valorilor Românilor” arată că 61% dintre tinerii liceeni din Timișoara nu ar dori ca vecinul lor să fie homosexual, în timp ce la nivel național acest procent era de 51% în anul 2018⁴³. Deși există foarte puține date colectate despre atitudinile față de și discriminarea romilor LGBTQ în România, câteva articole și interviuri vorbesc despre discriminarea multiplă și intersecțională, menționând texte rasiste pe platformele de dating online LGBTQ și marginalizarea romilor LGBTQ în interiorul comunităților rome⁴⁴. Într-o poveste despre viețile romilor LGBTQ publicată în cadrul proiectului INTERSECT, Izabella, o femeie romă lesbiană, povestește:

39 Radio UBB Cluj, Discriminarea Tinerilor de Etnie Romă în Mediul Universitar, 2019.

40 [Povestea lui Daniel](#), barbat rom homosexual, accesat la 17.07.2021. Pe parcursul interviului este folosit cuvântul ‘rrom’ sub această formă la cererea lui Daniel, el utilizând termenul în varianta cu doi de ‘r’.

41 Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Sondaj de Opinie la Nivel Național Privind Nivelul Discriminării în România și Percepțiile Actuale asupra Infracțiunilor Motivate de Ură, 2018.

42 Ibid

43 Grupul românesc pentru studiul valorilor sociale, [Atlasul valorilor românilor: Opiniile liceenilor despre toleranță](#), 2021, accesat la 17.07.2021.

44 Vlad Levente Viski, Vice Romania, 2017, [Am vorbit cu persoane rome LGBT despre cum este să fii dublu discriminat în România](#), accesat la 17.07.2021.

*Am întâlnit mai mult rasism în comunitatea LGBTQ+ decât în afara ei. Mai ales din partea bărbaților gay. Persoanele rome sunt cam excluse și marginalizate în comunitatea LGBTQ+, dar am prieteni romi, băieți, care au fost discriminați din cauza etniei. Pe profilurile de dating scriu unii clar „fără ț*****”, „fără grași” ...⁴⁵*

În ultimii ani, o parte dintre activiștii romi de drepturile omului au abordat din ce în ce mai des subiectul LGBTQ în interiorul comunităților rome, la fel și o parte dintre activiștii LGBTQ care abordează rasismul anti-rom. Nevoia de informare despre minorități și despre discriminare este una semnificativă, ținând cont de datele care arată nivelul înalt de rasism, homofobie și transfobie al societății românești, în ansamblu. În același timp, politicile publice trebuie să includă și intersecționalitatea și prevenirea și combaterea discriminării intersecționale care afectează în foarte mare măsură tinerii romi LGBTQ.

Așa cum a fost indentificat în cadrul proiectului INTERSECT⁴⁶, internalizarea stimei este cu atât mai puternică în rândul romilor LGBTQ, în consecință, stima de sine în cazul acestora poate fi mult mai afectată. Participanții la întâlnirile INTERSECT au discutat despre acest lucru în mod repetat, cu referire la propriile comunități și la societate în ansamblu și au identificat nevoia de a-și putea dezvolta o stimă de sine bună, care să le permită să își afirme propria identitate. În culegerea de date pentru proiectul INTERSECT, câteva povești de viață ale unor persoane rome aparținând grupurilor LGBTQ vorbesc și despre discriminarea în interiorul școlii, povestind despre episoade în care au fost subestimați, ignorați, neînțeleși sau supra-analizați, experiențe care duc toate la o stimă de sine scăzută așa cum am arătat în prima secțiune. Astfel de episoade includ instanțe în care elevii romi LGBTQ au fost fie agresați sau învinovați pe nedrept, fie au fost umiliți pentru expresiile de gen care nu corespundeau cu normele societății.

Și tot încercam să răspund la oră, pentru că erau niște exerciții la care știam să răspund. Eu nu am nicio treabă cu matematica, dar atunci chiar eram singurul care a înțeles și voiam să ies la tablă. Am tot ridicat mâna și mi-a zis „Altcineva, altcineva?”. Și n-a mai scos pe nimeni, pentru că nu a mai vrut nimeni să iasă și pe mine n-a vrut să mă scoată.⁴⁷

Eram în clasa a VI-a și o fată s-a lovit la picior, i-a pus cineva o piedică

45 [Povestea Izabelei](#), femeie romă lesbiană, accesat la 17.07.2021

46 În cadrul proiectului INTERSECT implementat de CRJ au fost organizate cinci ateliere de lucru cu studenți din cinci orașe (Brașov, București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara) pe teme privind intersecționalitatea dintre etnie (etnia romă), orientare sexuală, identitate de gen și nediscriminare. Mai multe detalii [aici](#).

47 Ibid

*sau ceva și s-a lovit. Eu atunci eram la spălător, ca să spăl buretele. Și au dat vina pe mine că am făcut eu asta. Diriginta ei a început să mă jignească, când eu nu făcusem absolut nimic. Nici nu știam cum o cheamă sau cine este. A doua zi m-am trezit cu tatăl ei la școală și mi-a zis că vin eu de acolo din ț*****e și fac aici tam-tam. Când eu habar n-aveam cine este, nu făcusem nimic. Dar au dat vina pe mine așa... random. Asta a fost pe partea etnică.⁴⁸*

Pe partea de LGBTQ+, încă din generală aveam așa... gesturi feminine și tot timpul băieții de acolo îmi spuneau „fetița”.⁴⁹

Participanții la întâlnirile INTERSECT, romi (și) LGBTQ au observat că există o lipsă a vizibilității persoanelor rome LGBTQ atât în afara, cât și în interiorul comunităților lor. O alta nevoie identificată este cea de comunicare corectă despre romi LGBTQ, punând accent pe nevoia de a întări mândria de a aparține minorității rome/ rome LGBTQ, participanții vorbind despre o „imposibilitate de a fi tu însuși/ însăși, de afirmare a identității proprii îngrădită de societate”. Mulți dintre participanți s-au declarat bucuroși de oportunitatea proiectului INTERSECT care adresează intersecționalitatea între etnie și apartenență la comunitatea LGBTQ, fiind dornici de a se implica în activități ulterioare și considerând foarte necesare astfel de discuții⁵⁰.

Politici publice și legislație în domeniul educațional

Cadrul legislativ și de politici publice din România include prevederi specifice privind accesul la educație fără discriminare pentru toți copiii și câteva cu referire la copiii și tinerii romi. Listăm o parte dintre ele:

- Legea Educației nr. 1/2011⁵¹ care reglementează funcționarea învățământului românesc are obiectivul de a asigura accesul tuturor la educație fără nicio formă de discriminare astfel respectând principiul echității pe care se bazează.
- Strategia Guvernului României de Incluziune a Cetățenilor Români aparținând Minorității Rome pentru Perioada 2014-2020, prin direcția de acțiune Educație, este instrumentul ce stabilește măsurile și indicatorii privind îmbunătățirea accesului copiilor romi la educație. O nouă strategie este în curs de dezvoltare cu termen de adoptare între septembrie 2021-2027.
- Ordinul MEN nr. 5115/2014 privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar prevede înființarea în școli a unei Comisii

48 Ibid

49 Ibid.

50 Raport intalnire INTERSECT Timisoara.

51 Ministerul Educatiei, LEGE Nr. 1/2011 din 5 ianuarie 2011, Legea educației naționale.

pentru prevenirea și combaterea discriminării și promovarea interculturalității.

- Ordinul nr. 1529/2007 privind dezvoltarea problematicii diversității în curriculumul național menționează că „politicile curriculare vor promova valorificarea și dezvoltarea, în cadrul curriculumului național, a aspectelor referitoare la diversitatea culturală (etnică, lingvistică, religioasă etc.)” în scopul formării elevilor pentru o societate diversă cultural.
- Ordinul de ministru nr. 6.134/2016 privind interzicerea segregării școlare în unitățile de învățământ preuniversitar⁵² constituie, în prezent, cadrul legal pentru prevenirea segregării școlare.
- Programele școlare din România au fost revizuite în ultimii ani (proces încă în derulare), plecând de la Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului Europei 2006/962/EC și în scopul de a dezvolta competențe cheie în rândul elevilor cum ar fi cele sociale, civice, de sensibilizare și exprimare culturală. Ca parte din acest proces, în programa școlară adoptată în 2017 pentru clasa a VIII-a, disciplina Istorie, au fost introduse două subiecte extrem de importante din istoria romilor, anume Holocaustul și sclavia. Aceste subiecte însă, au luat doar forma unor studii de caz și prezintă informație insuficientă despre aceste evenimente marcante din istoria romilor când sunt dezvoltate în manuale⁵³, nereprezentând un progres semnificativ față de manualele din anii precedenți⁵⁴.
- Începând cu 1992, Ministerul Educației a implementat politica măsurilor afirmative în educație, alocând locuri distincte la facultăți tinerilor romi. Din anul 2000, o reglementare a MEN a făcut posibil acest lucru și pentru admiterea tinerilor de etnie romă în licee, școli profesionale, școli de arte și meserii⁵⁵.
- Legea nr. 221 din 18 noiembrie 2019 modifică și completează Legea Educației Naționale nr. 1/2011 făcând precizări clare privind interzicerea comportamentelor care constau în violență psihologică – bullying în unitățile de învățământ cât și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale și unde se definește ce presupune violența psihologică – bullying⁵⁶. În luna iunie 2020 au fost publicate și Normele

52 Ministerul Educației, Ordin-cadru nr 6.134/21.12.2016 privind interzicerea segregării școlare în unitățile de învățământ preuniversitar.

53 Ministerul Educației Și Cercetării, Stan Stoica (coordonator), 2020, Istorie - Manual pentru clasa a VIII-a, Editura CD Press.

54 CRJ, Analiza manualelor de istorie din perspectiva educației pentru drepturile Omului, 2016, disponibil la <https://www.crj.ro/analiza-manualelor-de-istorie-din-perspectiva-educatiei-pentru-drepturile-omului/>

55 Marica Ionescu și Sorin Căce, 2006, Politici Publice Pentru Romi. Evoluții și Perspective, Editura Expert, București.

56 6^1. Violența psihologică - bullying este acțiunea sau seria de acțiuni fizice, verbale, relaționale și/sau cibernetice, într-un context social dificil de evitat, săvârșite cu intenție, care implică un dezechilibru de putere, au drept consecință atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptate împotriva unei

metodologice de aplicare a prevederilor art. 7 alin. (1¹), art. 56¹ și ale pct. 6¹ din anexa la Legea Educației Naționale nr. 1/2011, privind violența psihologică – bullying⁵⁷. Această legislație urmărește să faciliteze crearea unui climat sigur și pozitiv în unitatea de învățământ⁵⁸, înființând pentru asta un „grup de acțiune anti-bullying” format din 10 membri⁵⁹.

- Protecția persoanelor LGBTQ împotriva discriminării este asigurată prin Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, conform articolului 2. Acest cadru legal este aplicabil atât persoanelor fizice, cât și celor juridice în domeniul public sau privat. Instituțiile sunt menționate în mod explicit ca destinatar al acestei legi, inclusiv cele din domeniul educațional. Încă de la articolul 1, paragraful 2, se garantează Principiul egalității între cetățeni, al excluderii privilegiilor și discriminării, în special în exercitarea anumitor drepturi, precum drepturile economice, sociale și culturale, în special: (v) dreptul la educație și la pregătire profesională. Ordonanța include specific orientarea sexuală în lista criteriilor de discriminare și, deși identitatea de gen și caracteristicile sexuale nu sunt explicit menționate la lista de criterii, acestea se pot încadra la “orice alt criteriu”⁶⁰. România a primit recomandări și a aderat la apeluri internaționale privind includerea persoanelor LGBTQ în context educațional, însă în practică nu există planuri de acțiune naționale sau politici care să abordeze situația tinerilor LGBTQ în școli, bullying-ul și discriminarea acestora⁶¹.

persoane sau grup de persoane și vizează aspecte de discriminare și excludere socială, care pot fi legate de apartenența la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală, caracteristicile personale, acțiune sau serie de acțiuni, comportamente ce se desfășoară în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale, conform <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/219895>, accesat la 17.07.2021

57 ORDIN nr. 4.343/2020 din 27 mai 2020 privind aprobarea Normelor metodologice de aplicare a prevederilor art. 7 alin. (1¹), art. 56¹ și ale pct. 6¹ din anexa la Legea educației naționale nr. 1/2011, privind violența psihologică bullying.

58 Conform www.educatiefarabullying.ro, accesat la 17.07.2021.

59 Între aceștia se vor regăsi directorul unității de învățământ, profesorul consilier școlar, trei cadre didactice formate în problematica violenței, inclusiv a violenței psihologice-bullying, doi sau mai mulți reprezentanți ai elevilor, un reprezentant al părinților, reprezentanți ai autorității locale. Rolul acestui grup este prevenirea, identificarea și soluționarea faptelor de bullying comise între elevi, prin acțiuni fizice, verbale, relaționale și/sau cibernetice.

60 Centrul de Resurse Juridice, Nediscriminarea în educație. O analiză a situației actuale din perspectiva nediscriminării în mai multe sectoare ale sistemului educațional românesc, pg 89, 2020, accesat la 17.07.2021.

61 Recomandarea CM Rec (2010)5 a Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei, Rezoluțiile 2097 și 2048 ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, Apelul la acțiune UNESCO cu privire la educație incluzivă

În analiza pentru lucrarea de față nu au putut fi identificate intervenții privind discriminarea multiplă a romilor LGBTQ sau intersecționalitatea etniei cu orientarea sexuală sau identitatea de gen în educație. Ministerului Educației a comunicat, la solicitarea CRJ că „nu [se] centralizează date privind etnia elevilor sau apartenența la comunitatea LGBTQ+”⁶². Nu sunt menționate alte măsuri sau politici pentru elevii romi sau pentru tinerii romi LGBTQ.

4. Recomandări de intervenție

Politicile publice educaționale existente în România la acest moment prevăd un număr de măsuri care urmăresc să asigure siguranța elevilor la școală și a unui cadru care să încurajeze dezvoltarea acestora în unitățile de învățământ, cu o deschidere, mai mare, în ultimii ani, pentru minorități și grupuri vulnerabile la discriminare. Legea nr. 221/2019 privind violența psihologică - bullying și normele de aplicare a acestei legi prevăd aspecte despre „discriminare și excludere socială, care pot fi legate de apartenența la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală”. Strategia de incluziune a romilor pentru perioada post 2020, în forma sa incipientă, face referiri la stigmatul social și traumele generaționale ale romilor care încă arată că există „o nevoie acută de reconciliere cu trecutul istoric.” Stima de sine scăzută este de asemenea menționată ca rezultat al internalizării stigmei. Ca măsură de adresare a discriminării și discursului împotriva romilor și pentru reconcilierea cu trecutul se cere „revizuirea programelor școlare și a cursurilor universitare în care aceste traume istorice transgeneraționale să fie cercetate, studiate și predate noii generații”⁶³.

Legislația existentă însă nu este suficient de puternică, iar schimbările întârzie să apară în practică din cauza unei implementări superficiale și defectuoase a măsurilor existente. Evaluarea și monitorizarea planurilor și măsurilor prevăzute în legislația și politicile educaționale nu au fost realizate până în prezent, iar lipsa de rezultate conduce către concluzia că modul de implementare al acestora este unul fragmentat și insuficient.

și echitabilă pentru toți elevii, într-un mediu liber de discriminare și violență.

62 Raspunsul Ministerul Educatiei la solicitarea CRJ înregistrata cu numarul 91/BCC/14.06.2021.

63 Strategia Guvernului României de Incluziune a Cetățenilor Români Aparținând Minorității Rome pentru Perioada 2021-2027 (Draft nr. 4, la data 05/11/ 2020).

Politici care să adreseze specific situațiile de homofobie sau de rasism și homofobie, transfobie încă lipsesc în sistemul educațional.

Pentru a obține o schimbare reală recomandăm ca politicile educaționale existente să dezvolte măsuri care să fie dedicate în mod direct și explicit tinerilor romi/romi LGBTQ, ținând cont de elementele de intersecționalitate și specificitate pentru aceste grupuri, care sunt două dintre cele mai discriminate comunități din România. Intervențiile trebuie, de asemenea, adaptate la diferite nivele și implementate gradual. În acest sens formulăm următoarele propuneri:

Pasul I: Recunoașterea și îmbunătățirea contextului de lucru

- **Formularea și adoptarea unei declarații împotriva rasismului, homofobiei și a discriminării intersecționale/multiple, la nivel de sistem educațional** – recunoașterea acestor fenomene este primul pas în realizarea unor politici publice eficiente la nivel de educație, deoarece de multe ori experiențele de rasism și homofobie tind să fie negate în sistemul educațional. Experiențele romilor și romilor LGBTQ trebuie întâi conștientizate și apoi răspunsul să fie unul de respect.
- Pentru implementarea primei recomandări, este necesară **colectarea de date în ceea ce privește situația elevilor romi și a adolescenților romi LGBTQ**, cu privire la: discriminare, segregare, intimidare, hărțuire și violență pe criteriul etniei, a orientării sexuale, identității/expresiei de gen. Pentru colectarea de date în astfel de situații, pe lângă colectarea de date prin chestionare și studii cantitative, se pot folosi metode calitative - culegerea de povești de viață, organizarea de interviuri și focus grupuri sub anonim, unde există consimțământul părinților, sau prin adaptarea metodelor la vârsta și situația specifică.
- Dezvoltarea unor **mecanisme de colaborare între reprezentanții sistemului educațional și cei ai societății civile romi (și) LGBTQ** în vederea facilitării de informații și de schimburi de experiență.
- Prevederea și organizarea de **activități de informare și de comunicare corectă în cadrul unităților de învățământ despre discriminarea multiplă, intersecționalitate, drepturile LGBTQ** etc. Amenajarea **spațiului fizic în școli** astfel încât să reflecte o diversitate și personaje în care elevii să se regăsească, incluzând elemente LGBTQ și/ sau romi.
- Îmbunătățirea și creșterea numărului de **servicii de consiliere psihologică** și de informare cu privire la concepte legate de identitatea sexuală și de gen la nivelul școlilor, pentru elevi,

dar incluzând și informarea și consilierea părinților.

Pasul II: Intervenții la nivel de politici publice/dezvoltarea de materiale și metode de lucru

- **Revizuirea manualelor școlare și introducerea de informație despre istoria și cultura romilor, elemente de antidiscriminare și minorități, inter-disciplinar.** Această revizuire presupune, pe de o parte, includerea de informație corectă și completă despre temele menționate, cât și eliminarea acelor elemente care promovează stereotipuri și informație discriminatorie pe bază de gen, etnie, dizabilitate, religie, orientare sexuală. Este recomandat să se stabilească un proces de aprobare a manualelor școlare care să nu mai permită publicarea și folosirea celor care promovează un astfel de mesaj.
- **Evaluarea politicilor publice existente și a planurilor și măsurilor prevăzute în legislația educațională** în vederea identificării zonelor defectuoase de implementare a acestora privind discriminarea în sistemul educațional (exemplu, evaluarea și revizuirea modului de implementare a măsurilor afirmative pentru elevii și studenții romi).
- **Introducerea de elemente despre traume istorice transgeneraționale în cursurile universitare și dezbaterea subiectelor de tipul reparații și măsuri afirmative** pentru minorități, inclusiv elevii și studenții romi, cu scopul de a clarifica motivația din spatele acestor măsuri și pentru a elimina stigma pe care acestea o pot aduce cu ele în unele cazuri. Este necesară dezvoltarea unui **focus pe stigmatizarea de grup la nivel de școli și adaptarea materialelor și metodelor de predare** astfel încât acestea să includă informație despre sentimentele anti-romi și impactul discriminării. În acest sens, cadrele didactice au nevoie de sprijin în **dezvoltarea de competențe în domeniul nediscriminării și a combaterii prejudecăților.**
- **Recunoașterea contribuției romilor și a romilor LGBTQ la cultura și istoria României** – introducerea de informație în programele școlare și în activitățile organizate la nivel de unități de învățământ despre personalități importante române din istorie și episoade istorice și contribuții culturale realizate de minoritari romi și romi LGBTQ de-a lungul istoriei în România. La nivel de societate, este recomandat ca acest lucru să fie realizat prin denumirea de străzi cu numele personalităților române, ridicarea de statui care să reprezinte astfel de personalități și implementarea de astfel de măsuri care să promoveze cultura și identitatea romă (alte exemple pot fi înființarea unui muzeu al romilor, înființarea unui teatru de stat rom, realizarea de plăcuțe comemorative cunoscute sub numele de *Stolperstein*⁶⁴ pentru comemorarea victimelor române ale Holocaustului).

64 <https://en.wikipedia.org/wiki/Stolperstein>, accesat la 17.07.2021

Pasul III: Intervenții legislative

- **Legea combaterii bullying-ului și normele de aplicare:** includerea unor elemente clare de nediscriminare, istoria romilor, impactul stigmatizării și discriminării în cazul tinerilor romi și a tinerilor romi LGBTQ. Conform normelor metodologice ale legii combaterii bullying-ului, ca metodă de prevenire a violenței psihologice, în fiecare unitate de învățământ va fi înființat un grup de acțiune anti-bullying din care vor face parte maximum 10 membri⁶⁵. Este important ca în acest grup să fie inclus (sau invitat regulat) un expert în nediscriminare și o personalitate / un activist / reprezentant CNCD de etnie romă și parte a comunităților LGBTQ.
- **Eficientizarea legislației în vederea atingerii dezvoltării armonioase a copiilor romi și romi LGBTQ, așa cum România și-a asumat** prin aderarea la apeluri internaționale privind includerea persoanelor rome și LGBTQ în context educațional. Modalități de intervenție ce pot fi introduse în legislație sunt realizarea de planuri de acțiune naționale și politici care să abordeze situația tinerilor romi și/sau LGBTQ în școli, îmbunătățirea stimei de sine și a consilierii psihologice în acest sens, adresarea bullying-ului și discriminarea acestora.

65 Vezi nota de subsol 56